

DOKUMENTI U DRŽAVNOME ARHIVU U TRSTU KOJI SE ODNOSE NA HRVATSKU ISTRU*

Dr. Ugo COVA
Trieste
Archivio di Stato
Via Lamarmora 17

UDK 930.255 (497.5-3 Istra) : [930.253 : 353 Trst] »1731/1922«
Izlaganje sa znanstvenog skupa
Primljeno 16. prosinca 1991.

Autor iznosi upravno ustrojstvo i njegove promjene od sredine 18. st. do 20-ih godina 20. st. na području Istre, osvrćući se prvenstveno na one organe koji su imali sjedište u Trstu, a u odnosu na predmetno područje imali su ulogu nadređenih organa. Pri tome daje i osnovne podatke o arhivskoj građi tih upravnih tijela koja se čuva u Državnome arhivu u Trstu.

Poznato je da su tek polovicom 18. st. u Trstu napuštene stare srednjovjekovne strukture vlasti i osnovani državni uredi po modernim kriterijima. To se dogodilo i stoga što je Bečki dvor upravo Trst izabrao za glavni grad Austrijskoga primorja i za glavno središte pomorske trgovine Monarhije, pa je u tome gradu 1719. osnovana i slobodna luka. Upravo otada počinju funkcionirati pravi uredi državne uprave nadležni, ne samo za grad Trst i za njegovu okolicu, već i za čitavo Austrijsko primorje. Takvo je stanje potrajalo preko 150 godina, a prekinuto je samo za kratkotrajnoga razdoblja francuske vladavine, odnosno za vrijeme postojanja Ilirskih provincija, da bi 1918. bilo okončano ulaskom staroga Austrijskoga primorja pod talijansku vrhovnu vlast i osnivanjem nove regije - Venezia Giulia.

Jasno je da su se u tako dugome razdoblju izmjenjivale različite upravne i sudske vlasti u skladu s procesom razvoja austrijske državne strukture, što je vidljivo iz izmjenjivanja povijesnih zbivanja u Austrijskoj Monarhiji u cjelini, te u Austrijskome primorju posebno. Te učestale promjene teritorijalnoga ustroja u Primorju od polovice 18. st. do 1825. godine, koje su ovisile o organima vlasti u Trstu, bitno su utjecale i na kompetencije i na kvalitetu javnih ureda postavljenih na čelo provincije. Tako je prvi pravni ured državne administracije, sa širokom nadležnošću u trgovini, pomorstvu i sudstvu, u Trstu osnovan prvi put 1731, a obnovljen i rekonstruiran 1748/49. kao Vrhovna Carsko-kraljevska trgovačka direkcija za Primorje u Trstu (La cesarea regia

* Rad se objavljuje u neizmijenjenom obliku kako je pročitano na znanstvenom skupu »Izvori za povijest Pazinštine« 21. 12. 1991. g. Prijevod s talijanskog jezika: Severino Korlević.

suprema Intendenza Commerciale per il Litorale in Trieste), imao krajnje rascjepkanu teritorijalnu nadležnost na obalnim područjima: Akvileja, Trst, Rijeka, Bakar, Kraljevica i Karlobag. Ne samo da ovim uredom nisu bila obuhvaćena sva istarska i dalmatinska područja pod vlašću Mletačke Republike, nego ni sva carska priobalna mjesta pod vlašću Ljubljane (Sv. Ivan od Duina, Lovran).

Usprkos bitnim ustavnim promjenama koje su dovele do ukinuća Trgovačke direkcije 1776. i do osnivanja Carsko-kraljevske vlade za Primorje u Trstu (Cesareo regio governo per il Litorale) kao vrhovnoga političko-administrativnog organa za ovu pokrajinu, teritorijalna nadležnost toga novoga državnog organa nije doživjela takve promjene koje bi se značajnije ticale istarskoga poluotoka. Padom Mletačke Republike 1797, dio Istre koji je njoj pripadao, bio je priključen Habsburškoj Monarhiji, u kojoj je ostao do 1804. kao samostalni subjekt u odnosu na Primorje, koje je i dalje bilo ovisno o Trstu, a drugi dio - unutrašnja odnosno srednja Istra, bio je podređen Ljubljani. U ožujku te godine (1804) bivša mletačka Istra data je pod nadležnost Vlade za Primorje u Trstu, a u svibnju te godine osnovan je za čitavu novopriključenu Istru jedan jedini Okružni kapetanat sa sjedištem u Kopru, koji je bio podređen Vladi u Trstu. Dolazak Istre pod francusku upravu krajem studenoga 1805. i mir u Presburgu, koji je potom slijedio, značili su kraj austrijskoj vlasti nad Istrom do Napoleonova pada. Administrativna korespondencija Vlade u Trstu s Okružnim kapetanatom u Kopru između proljeća 1804. i jeseni 1805. čini, naravno, sastavni dio fonda C.k. vlade za Primorje, u kojemu ta korespondencija, sama za sebe, nema nikakvo značenje, a predočena je u inventarskim oznakama koje se odnose na ovo razdoblje kao normalno obavljanje uredskih poslova.

Od kraja 1805. do 1809. C.k. vlada za Primorje u Trstu imala je nadležnost nad samim gradom Trstom i njegovim okolnim područjem koje se poklapalo s područjem srednjovjekovne Trščanske komune.

U razdoblju francuske vladavine (1809-1813) u kojem je Trst bio uključen u Ilirske provincije Francuskoga carstva, grad je bio u podređenome položaju u odnosu na centralne vlasti Ilirskih provincija sa sjedištem u Ljubljani. Trst je stoga bio sjedište Istarske provincije kojom je upravljao pokrajinski intendant. Ona je bila podijeljena na kotareve Trst, Kopar, Rovinj i Goricu. Kotar Kopar obuhvaćao je kantone Kopar, Piran, Buzet i Poreč, a Rovinjskome kotaru pripadali su kantoni Rovinj, Vodnjan i Labin. Godine 1811. Istarskoj pokrajini priključena je i Pazinska knežija.

O djelovanju francuske Direkcije u Trstu, koja je imala opisanu nadležnost, ostalo je nešto više od stotinu fascikala građe (1809-1813), uvrštenih na kraju fonda C.k. vlade za Primorje u Trstu.

Trst je ponovno i definitivno zauzela austrijska vojska listopada 1813, a u Istru su Austrijanci došli još i prije. U početku, ostavljene su francuske administrativne strukture, barem formalno. Tako je i pod austrijskom vlašću nastavila s radom Direkcija za Istru u Trstu, čija se nadležnost i dalje protezala ne samo na Trst i okolicu, nego i na veći dio Istre. Taj državni organ je sve do svoga ukinuća 30. rujna 1814. imao ovlasti upravne, a djelomice i financijske administracije kao posredni organ između Privremene centralne vlade za Iliriju u Ljubljani i nižih, lokalnih ureda. Građa Direkcije za Istru (nešto više od 50 busta) čini zasebni arhivski fond popraćen inventarom.

1. studenoga 1814. osnovana je u Trstu Carsko-kraljevska vlada za Primorje podređena (kao i prije Direkcija) Privremenoj generalnoj vladi za Iliriju u Ljubljani s nadležnošću nad okruzima Gorica, Istra (sa sjedištem u Trstu) i Rijeka, po starim

francuskim administrativnim shemama. Voljom vladara je, kolovoza 1816, u okviru Austrijskoga Carstva, osnovana Kraljevina Ilirija. Ona je obuhvaćala austrijske zemlje koje su nekada pripadale francuskim Ilirskim provincijama, pa je zato u njezin sastav ušlo i Austrijsko primorje. Tom je prigodom, dakle, Austrijsko primorje bilo izuzeto iz nadležnosti Ljubljane, a C.k. vlada za Primorje podvrgnuta izravno središnjim komorskim organima u Beču. Njezina teritorijalna nadležnost nije protegnuta samo na Istarski i Riječki već i na Karlovački okrug, koji je obuhvaćao Hrvatsku s ovu stranu Save. Godine 1822. Okrug Rijeka i Karlovac oduzeti su Primorju i vraćeni Ugarskoj. Tom prigodom osnovano je u Pazinu sjedište istarskoga dijela ukinutoga Riječkoga okruga (potom priključenoga Austrijskome primorju). Godine 1825. je napokon sjedište Istarskoga okruga prenijeto iz Trsta u Pazin. Taj je Okrug tada obuhvaćao, prvi put pod austrijskom vlašću, čitavu Istru, bilo onu austrijsku od davnine, bilo onu bivšu mletačku (Cirkular C.k. vlade za Primorje od 28. svibnja 1825. br. 10125).

Otada je Vlada za Primorje mogla nastaviti sa svojim radom bez ustavnih previranja sve do promjena sankcioniranih Ustavom iz 1849. Predmeti iz nadležnosti Carsko-kraljevske vlade bili su najrazličitiji i pokrivali su čitav n'z javnih administrativnih poslova. Ovima su dodane nadležnosti pravne prirode drugoga stupnja »gravi trasgressioni di polizia« predviđeni Austrijskim kaznenim zakonom iz 1803. god. C.k. vlada imala je također nadležnost u pomorskoj materiji nad austrijskim obalama, a zvala se »See- und Sanitäts- Zentralbehörde«. Arhivski fond C.k. vlade dijeli se na više serija, od kojih su najvažnije one koje čine prezidijalni i opći spisi. Jednu zasebnu seriju čine spisi različitih ureda koji su se u Istri izredali za vrijeme Napoleonova razdoblja, koje je C.k. vlada od samoga početka zatražila (da joj budu predani) kako bi mogla nastaviti s obavljanjem administrativnih poslova, koje su ranije obavljali ti dokinuti uredi. Ova je građa, dakle, već otada ušla u sastav arhivskoga fonda C.k. vlade za Primorje u Trstu.

Druga serija spisa Vlade za Primorje, koja ima neprijepornu povijesnu važnost, je ona koja obuhvaća stare feudalne spise. Radi se o građi koja se odnosi na zakonitost feudalnih posjeda na čitavome Austrijskome primorju, a koju je Vlada u Trstu, po nalogu Carske komore iz Beča, trebala prikupiti već od 1815. i to u grofovijama Gorica i Gradiška i u markgrofoviji Istra. Barem do 1819. C.k. vlada funkcionirala je kao feudalni sud za navedeno područje s ovlastima odlučivanja u sporovima te materije.

Ustavna reforma iz 1849. dala je značajan poticaj ujednačavanju upravnih struktura u austrijskoj državi. Na čelo pojedinih uprava otada dolaze moderno ustrojena ministarstva. U svakoj pokrajini Carstva, na čelo javne uprave postavljena su Carska namjesništva, s istovjetnim ovlastima. U Trstu, umjesto C.k. vlade, postavljeno je Namjesništvo za Primorje, nadležno za Trst, za Grofovije Goricu i Gradišku i Markgrofoviju Istru. Svaka od tih sastavnih jedinica imala je svoj sabor s ovlaštenjem da donosi zakone.

Namjesništva, koja su imala vrlo široke nadležnosti, ovisila su u predmetima iz svoje nadležnosti, izravno o Ministarstvu unutarnjih poslova u Beču i o drugim ministarstvima. Namjesništvo za Primorje utemeljeno 1849. prestalo je djelovati 1918. uslijed rasula Austrije u I. svj. ratu. Namjesništvu su bili podređeni kotarski administrativni organi čije su se ustavne nadležnosti naizmjenice širile i sužavale, tako da je to utjecalo na njihov broj i naziv. Glede Istre, u Državnom arhivu u Trstu čuva se fond C.k. kotarskog kapetanata Kopar (1868-1918), nadležnoga također i za Piran i Buzet.

Tijekom sređivanja toga fonda utvrđeno je postojanje nekih cjelina građe prethodnih ureda. Za područje našeg istraživanja treba spomenuti spise Kotarskog ureda Buzet (1814-1868), najprije ovisnog od Vlade za Primorje a kasnije od Namjesništva za Primorje. Toj cjelini spisa, s obzirom da se ona odnosi na jedan zasebni državni ured, priznat je status samostalnoga arhivskog fonda koji ima svoj inventar, usprkos njegovoj količinskoj ograničenosti.

Mnoge važne komisije ili njima slični organi, koje su, kao i samo Namjesništvo, stolovale u Trstu, bile su u tijesnoj svezi s aktivnošću Namjesništva. Ti organi osnovani su uglavnom polovicom 19. stoljeća s ciljem da provode važna reformska načela koja su se u Austriji afirmirala s nemirima iz 1848/1849, i mnogi su od njih imali specifičnu nadležnost nad istarskim područjem.

Tako, Pokrajinska komisija za rasterećenje zemljišta (Grundentlastungs-Ministerialkommission) u Markgrofoviji Istri i Trstu i okolici (1849-1852), sa sjedištem u Trstu, bila je ovlaštena za likvidaciju feudalnih odnosa koji su opterećivali zemljišne posjede u Istri i na tršćanskom krasu, i to nakon ukinuća feudalnih odnosa u cijelom Austrijskom Carstvu. O tim komisijama bile su ovisne razne kotarske komisije za rasterećenje zemljišta koje su djelovale na tome području, ali nikakva njihova dokumentacija do nas nije stigla. Ostala nam je, međutim, serija Zemljišne direkcije za rasterećenje zemljišta koja je nastavila s knjigovodstvenim radom za likvidiranje feudalnih odnosa i za naplaćivanje odštete. Kada je 1861. dokinut i taj ured, njegove je nadležnosti preuzelo Namjesništvo za Primorje.

Jedna skupina dokumenata koja je vrlo srodna gore spomenutoj dokumentaciji, pripada Komisiji za sređivanje feudalnih odnosa (Grundlasten - Ablosungs - und Regulierungs - Landescommission), isto tako usko povezanoj s Namjesništvom za Primorje. Ta je Komisija bila nadležna za sređivanje i ukidanje povlastica koje su postojale u korist lokalnih vlasti, kao što su pravo na sječu drva, košenje trave i ispašu, a koje su se odnosile na privatno i javno zemljište. Sjedište te Komisije bilo je u Trstu, a njezina se nadležnost protezala na čitavo Austrijsko primorje.

Međutim, dužnost nadzora nad školstvom na području grofovija Gorice i Gradiške odnosno Markgrofovije Istre obavljali su Pokrajinski školski savjeti za Goricu i za Istru. Oba su imala svoje sjedište u Trstu, a predsjedao im je namjesnik. Osnovani su 1869, a ukinuti kao samostalni organi 1906. Prešli su tada u nadležnost za to utemeljenih odsjeka pri Namjesništvu. Tako se tumači apsorpiranje arhiva dvaju školskih pokrajinskih vijeća u arhiv Namjesništva u čijem sastavu oni čine samostalnu seriju.

Namjesništvo kao vrhovna vlast Pokrajine stvaralo je arhivsku građu koja se odnosila i na granice, bilo one državne, bilo pokrajinske. Da bi moglo imati što je moguće širu dokumentaciju o tome, Namjesništvo se pobrinulo da kod sebe sakupi arhivsku građu različitih državnih organa u Primorju, koji su u prethodnim razdobljima imali posebne ovlasti u pitanjima granica. Pri Namjesništvu je tako stvorena jedna serija građe koja se može nazvati »Granice Primorja« (1573-1911), u kojoj su sakupljeni akti specijalne komisije za granice, kao što je Komisija za austrijsko-venetsku granicu u Friuliju i Istri (1573-1790), te ona za uređenje austrijsko-talijanske granice (1806-1808), kao i građe koja je izravno stvorena od pokrajinskih organa uprave, uključujući i samo Namjesništvo. Ta je dokumentacija bila sakupljana, često puta i spakovana u omote pripremljene od strane Namjesništva, te popraćena napomenama funkcionara kako bi se olakšalo dolaženje do podataka korisnih za rješavanje sporova

koji su nastajali između 1850. i 1911. Veći dio građe odnosi se na Friuli, a manji na Austrijsko primorje.

Serijski o kojoj je bilo riječi sređena je i za nju je nedavno napravljen inventar.

U času ukidanja C.k. vlade za Primorje, njezine nadležnosti iz područja pomorstva i uprave nad lukama nisu bile prenesene na novoosnovano Namjesništvo, nego je umjesto toga, u siječnju 1850. osnovan posebni ured za vođenje niza poslova od vrlo velike važnosti, ne samo za Austrijsko primorje, nego i za čitavu Habsburšku Monarhiju. Bila je to Središnja vlada za pomorstvo (Zentral-See-Behörde) sa sjedištem u Trstu kojoj je predsjedao namjesnik za Primorje. Taj je ured imao upravnu i nadzornu zadaću u odnosu na primorske urede u pitanjima mornarice, trgovačke plovidbe, pomorskoga zdravstva, lazareta, izgradnje lučkih i pomorskih uređaja i austrijskih konzulata u inozemnim lukama. Nadležnost toga ureda protezala se u početku na cijelu austrijsku obalu (od ušća rijeke Po do Boke kotorske). Pa i kad je u Rijeci bila osnovana pomorska vlast za priobalno područje koje je pripadalo mađarskoj kruni (1870), sva je obala Austrijskoga primorja i Dalmacije ostala pod Vladom za Primorje (ne više centralnoj) u Trstu. Ova je prestala postojati 1923, kada je već u Trst i Istru, umjesto austrijske vlasti došla talijanska. Arhiv Pomorske vlade podijeljen je u dvije serije spisa: predsjednički i opći spisi. Sređen je i ima inventar.

Od administrativnih ureda sa sjedištem u Trstu, s pokrajinskom nadležnošću, još treba spomenuti Upravu financija za Primorje osnovanu 1864, namjesto Vrhovne uprave financija u Grazu, čija se nadležnost, na financijskome planu, dotada protezala i na Austrijsko primorje. O Upravi financija za Primorje ovisili su svi financijski i fiskalni niži uredi Provincije, uključujući carinarnice i financijske straže. Upravi financija također je predsjedao namjesnik. Na taj je način bila uspostavljena organska veza između financijske i upravne službe preko osobe poglavara Pokrajine. Odnosni arhivski fond koji se nalazi u Državnom arhivu u Trstu, fragmentaran je i nepotpun, a obuhvaća samo seriju predsjedničkih spisa od 1892-1911. isprekidanu velikim vremenskim prazninama.

Među arhivskim fondovima stvorenim administrativnim radom financijske državne vlasti treba spomenuti katastre. Tršćanski katastar koji se odnosio na područje Primorja, kasnije Julijske krajine, plod je rada katastarskih ureda, prije austrijskih, kasnije talijanskih, koji su u Trstu djelovali tijekom jednoga dugoga razdoblja. Katastar za Primorje utemeljila je Pokrajinska komisija za reguliranje zemljišnoga poreza i za procjenu prihoda (1818-1826), u svrhu određivanja poreza na zemljište i na zgrade. Već od 1827. nadležnost nad upravljanjem porezima na zemlju preuzela je C.k. vlada za Primorje, a ta je nadležnost kasnije prešla na fiskalne vlasti za Primorje u Trstu. Arhiv katastarskih mapa bio je u uskoj organskoj ovisnosti o Upravi za prihode za Primorje i grad Trst, u Trstu. U rečenome arhivu čuvale su se sve katastarske mape Austrijskoga primorja, od gornje doline Soče, do Kvarnerskih otoka. Druge kopije mapa čuvale su se u sjedištima kotarskih financijskih ureda na području Primorja.

Nakon I. svj. rata, dolaskom talijanske vlasti, Trst je postao sjedište tehničke katastarske sekcije za Julijsku krajinu o kojoj su ovisili razni zemljišni katastarski uredi podijeljeni na kotareve. Za istarsko područje, koje nas zanima, treba spomenuti katastarske urede Labin, Poreč, Pazin, Pula i Rovinj. U njima su se čuvale originalne kopije mapa koje su se odnosile na odgovarajuće područje.

Fond Katastra u Trstu, koji se čuva u Tršćanskom arhivu, ne sastoji se samo od serije katastarskih mapa iz različitih razdoblja, nego i od serija elaborata koji opisuju

fizičke, ekonomske i pravne karakteristike parcela popisanih u samome katastru. Spisi su u poodmakloj fazi sređivanja, a idu od prve pol. 19. do prve pol. 20. stoljeća.

Posljednjih dana listopada 1918. Namjesništvo je u velikoj žurbi napustilo svoje urede i sâm grad Trst. Talijanska vojska se 3. studenoga iskrkala u gradu, pa je umjesto bivšeg Namjesništva odmah uspostavljen privremeni organ vojne administracije (Gubernij), koji je imao i funkcije civilne vlasti, nadležan za čitavo područje Julijske krajine, koje se poklapalo s područjem dotadašnjeg Austrijskog primorja i dijela Tršćanskoga krasa. Srpnja 1919. Gubernij je zamijenjen Generalnim civilnim komesarijatom za Julijsku krajinu (1919-1922). Njegova teritorijalna nadležnost podudarala se s nadležnošću prethodnoga Gubernija, a i materija njegove nadležnosti bila je identična s onom što je pripadala Austrijskome namjesništvu. Još su bili na snazi austrijski zakoni, a talijanski su uvedeni postupno. Taj je komesarijat bio hijerarhijski potčinjen Središnjem uredu za Nove provincije osnovanom u Rimu srpnja 1919, a ovaj je opet bio potčinjen Predsjedništvu Vlade. Zadaća mu je bila postupno uključivanje novoanektiranih područja u talijanski ustavni sustav. O Generalnom civilnom komesarijatu ovisili su, na lokalnoj razini, analogno bivšim kotarskim kapetanatima, civilni komesarijati.

Generalni civilni komesarijat za Julijsku krajinu protezao je vlast iz svoje nadležnosti i na cijelo istarsko područje. Njegov arhiv, skoro potpuno preuređen, čuva se u Državnom arhivu u Trstu. Od potčinjenih civilnih komesarijata, tada osnovanih u Istri, nije ništa sačuvano u Državnom arhivu u Trstu. Ostalo je tek malo građe Civilnoga komesarijata u Kopru, koju se mislilo, zbog njezine beznačajnosti, pridodati fondu Kotarskoga kapetanata u Kopru, čiji administrativni kontinuitet ta građa i predstavlja.

Listopada 1922, po ukinuću Središnjeg ureda za Nove provincije, bili su ukinuti i Generalni civilni komesarijat i civilni komesarijati. Na njihovo mjesto došle su kraljevske prefekture, odnosno potprefekture. Trst postaje sjedištem Prefekture nadležne za cijelu Julijsku krajinu, dok su potprefekturama bila dodijeljena područja koja su se podudarala s područjima bivših austrijskih administrativnih kotareva. Na taj je način administrativna struktura novih provincija bila potpuno izjednačena sa strukturama cijele Italije.

Kraljevskom odlukom br. 53 od 18. siječnja 1923, utemeljena je Istarska provincija sa sjedištem u Puli i Tršćanska sa sjedištem u Trstu. Ta su dva grada postala, dakle, sjedištima dviju različitih prefektura. U Tršćanskome arhivu čuva se samo dio građe Prefekture u Trstu i ne posjedujemo arhivsku dokumentaciju koja se odnosi na istarsko područje.

Druga arhivska građa iz austrijskoga razdoblja koja se čuva u Arhivu u Trstu, iako nema izričitu institucionalnu vezu s administrativno-političkim ili financijskim organima za Primorje, ipak, *ratione territorii*, tiče se djelomice i Istarskoga poluotoka.

Nadalje, treba voditi računa o fondovima koji su pripadali sudskoj vlasti u Primorju. Sudovi prvog stupnja koji su stolovali u Trstu protezali su svoju jurisdikciju na grad Trst i njegovu okolicu i na jedno ograničeno zaleđe koje nije graničilo s većim dijelom Istre. Nadležnost koja se protezala na cijelo Primorje, pripadala je Vrhovnome sudu pravde (Oberlandesgericht), osnovanom u Trstu 1850. Do toga vremena, osim kratkotrajnih prekida, Trst sa čitavim Primorjem bio je pod nadležnošću, u pogledu prizivne jurisdikcije, sve do kraja 18. st., Prizivnoga suda za Unutarnju Austriju u Klla-

genfurtu. Između 1817. i 1822. postojao je Prizivni sud za Primorje u Rijeci. Viši sud pravde u Trstu, osnovan 1850, bio je jedini tršćanski sud nadležan i za Istru.

Funkcija državnoga tužiteljstva s ovlastima podizanja javnih optužbi u kaznenim postupcima, koji su se odnosili na vrhovno dobro države, u austrijskome pravnom sustavu pripadala je državnim tužiteljstvima pri sudovima prvoga stupnja i višim državnim tužiteljstvima pri prizivnim sudovima. Za Primorje je postojalo Više državno tužiteljstvo u Trstu.

Dva sudska fonda koji se čuvaju u Tršćanskome državnom arhivu, a koji pripadaju tim navedenim prizivnim sudovima, još nisu sređena.

Posebni sektor javne administracije čini vojni sektor. Arhivska građa iz austrijskoga razdoblja koja se odnosi na čitavo Primorje, sakupljena je u fondu spisa Austrijske vojske (otprilike 1850-1920). Obuhvaća različite serije koje se odnose na osobe koje su služile austrijsku vojsku. Radi se o popisima za opću mobilizaciju, o spisковima za novačenje, osobnim vojnim listovima, te o kliničkim kartonima iz vojnih bolnica. Ti se spisi tiču vojske i teritorijalne milicije.

Za razdoblje talijanske vladavine sačuvani su osobni vojni listovi sve do 1911. godišta za vojni sektor Trst i za još žive osobe za izvjestan dio istarskoga poluotoka, tj. za bivšu Zonu B bivšeg Slobodnog Teritorija Trsta. Arhivska građa navedenih vojnih sudova skoro je u potpunosti sređena.

U želji da ovaj prikaz bude što iscrpniji, za eventualne potrebne podatke, pa i brojčane, upućujem na pojam »Trieste« u posljednjem svesku »Vodiča talijanskih državnih arhiva«, koji će za vrlo kratko vrijeme biti predan u tisak.

SUMMARY

DOCUMENTS RELATING TO CROATIAN ISTRIA IN THE STATE ARCHIVE IN TRIESTE

The Author presents the administrative organization in Istria, and its changes from the mid-18th century to the 20-ies of the 20th century, with particular reference to those services which had their head-office in Trieste and a wider role of higher authority in the region (e.g. the Imperial-Royal Government for the Littoral, the Directorate of Istria in Trieste, the Governorship for the Littoral). In the same time, he presents the essential information on archivist documents belonging to these offices, kept at the State Archive in Trieste. It is shown that some collections belonging to local authorities (e.g. the Imperial-Royal District Prefecture in Koper and the District Court in Buzet). He mentions not only administrative authorities, but also the education, maritime affairs, and commercial civil service, as well as the juridical and military administration.

RIASSUNTO

I DOCUMENTI NELL'ARCHIVIO DI STATO DI TRIESTE RELATIVI ALLA
STORIA DELL'ISTRIA CROATA

L'autore ci presenta l'ordinamento amministrativo e i suoi mutamenti a cominciare dalla metà del diciottesimo secolo fino agli anni venti del nostro secolo, mettendo in risalto in primo luogo gli enti con sede in Trieste e aventi carattere di organi superiori (es. Imperial Regio Governo per il Litorale, Direzione per l'Istria in Trieste, La Luogotenenza per il Litorale). In pari tempo ci presenta alcuni dati elementari sulla documentazione archivistica di detti enti amministrativi depositata nell'Archivio di Stato di Trieste. Vi si trovano anche alcuni fondi di enti locali (es. Imp. Reg. Capitanato distrettuale di Capodistria, Ufficio distrettuale di Pinguento). Non si limita esclusivamente agli enti amministrativi, ma fa cenno anche a amministrazioni scolastiche, marittime, commerciali, giudiziarie e militari.

IZ ARHIVSKE TEORIJE
I PRAKSE

SPAŠAVANJE ARHIVSKE GRAĐE NA RATOM ZAHVAĆENOM PODRUČJU REPUBLIKE HRVATSKE TIJEKOM 1991.

Mr. Martin MODRUŠAN
Zagreb
Hrvatski državni arhiv
Savska 131

UDK 930.25 : 778.14 : 341.31] (497.5) »1991«
Stručni članak
Primljeno 9. listopada 1992.

Pored ostalih zadataka arhivi imaju i dužnost mikrofilmiranja arhivske građe u svrhu sigurnosti za slučaj oružanih sukoba. To je zadatak svih arhiva u svijetu. Arhiv Hrvatske ovu je zadaću shvatio kao jedan od svojih najvažnijih zadataka vrlo rano, posebno nakon oružanog napada na ČSSR 1968. Zahvaljujući tome u hrvatskim arhivima je mikrofilmiranje građe dijela najstarijih, najvrednijih i najugroženijih fondova i zbirki već izvršeno.

U najdragocjeniju arhivsku građu spadaju i zbirke matičnih knjiga, posebno, Zbirka matičnih knjiga Arhiva Hrvatske. Ova Zbirka sadrži više od dvije tisuće matičnih knjiga raznih konfesija s područja naše Republike, posebno s područja Zagrebačke nadbiskupije. Spašene su i mnoge stare matične knjige s ugroženih područja Banije, Korduna, Like, Pokuplja, Moslavine, Slavonije, a i s drugih ugroženih područja. S mikrofilmiranjem tih knjiga započeto je još 1985. godine i do danas su mikrofilmirane gotovo sve matične knjige iz zbirke Arhiva Hrvatske. Tako su snimljene i matične knjige sljedećih župa: Čuntić, Hrastovica, Glina, Kostajnica, Maja, Mala Gorica, Pakrac, Gospić, Komarevo, Perušić, Pokupsko, Požega, Raić, Rečica, Sisak, Smiljan, Staro Petrovo Selo, Sunja, Taborsko i Viduševac. To su imena mjesta, sa sada, najugroženijega područja zahvaćenog ratom.

Ove su knjige došle u Arhiv Hrvatske i u Historijske arhive na temelju Uredbe Ministarstva unutrašnjih poslova FNRJ br. 4189 od 16. svibnja 1949. godine. Tada je naređeno da je Državni arhiv dužan preuzeti sve matične knjige svih konfesija starije od 1860. god., a knjige pisane glagoljicom i bosančicom trebao je preuzeti Arhiv JAZU. Matične knjige dotadašnjih župnih ureda za razdoblje od 1860. do 1946. godine, po istoj Uredbi, prenesene su u Mjesne matične urede. Godine 1946. matične knjige vode Državni matični uredi, dok župni uredi i crkvene ustanove i dalje vode matične knjige za svoje vjernike. Razlike između upisanih u državnim i crkvenim maticama u nekim su mjestima zanemarljive. Neki su svećenici u matične knjige upisivali i podatke za nekrštene odnosno za crkveno nevjenčane, te za umrle na području svoje župe. To su obično sumarni podaci. Zahvaljujući takvoj praksi sada možemo ustvrditi da su se matične knjige pisale u gotovo dva identična originala. Jedan se original pisao u dr-

žavnim a drugi u župnim matičnim uredima. I jedni i drugi vodili su svoje parice. Zato vjerujemo da će se pronaći podaci i o onim ljudima čije su se matične knjige sačuvale samo u Župnom ili samo u Matičnom uredu. Parice će se pak moći tražiti u Duhovnim stolovima biskupija odnosno nadbiskupija s jedne strane, a državne parice u općinama.

Navedena je Uredba stupila na snagu tijekom 1950. godine. Zbog nedostatka prostora u Državnom arhivu u Zagrebu, matične su knjige preuzeli na čuvanje najbliži Historijski arhivi (HA), pa danas imamo matične knjige smještene u HA u Dubrovniku, Splitu, Zadru, Rijeci, Pazinu, Osijeku i Varaždinu, a samo po nekoliko i u ostalim arhivima. Dio starih matičnih knjiga ostao je, međutim, i dalje u župnim uredima, bilo da su ih svećenici svjesno sakrili, bilo da za njih nisu znali mjesto pohrane u samim župnim uredima. Razlog tome bio je u tek završenom drugom svjetskom ratu. To je posebno značajno za matične knjige pravoslavaca, čiji su župni uredi osobito stradali u ratu. Zato ima slučajeva da se matične knjige pravoslavaca nalaze i kod pojedinih njihovih vjernika. U katoličkim župama to je (bio) mnogo rjeđi slučaj.

Ovaj dragocjeni rodovnik hrvatskoga naroda i drugih naroda i nacionalnih manjina bit će nenadoknadiivi izvor za utvrđivanje prava onih koji su živjeli na sada razorenome i okupiranome području.

Snimljene su i gotovo sve matične knjige koje se čuvaju u Historijskom arhivu u Varaždinu, oko sedamstotina knjiga s toga područja. Mikrofilmirano je i 287 knjiga s područja Dalmacije, ali zbog ratnih prilika taj posao za Dalmaciju nije dovršen. Treba mikrofilmirati još nekoliko tisuća matičnih knjiga.

No, mikrofilmirane su gotovo sve matične knjige s područja HA Osijek. Tako su na primjer mikrofilmirane matične knjige Dalja, Darde, Ivankova, Kneževih Vinograda, Mikanovaca, Našica, Orahovice, Osijeka, Tenje, Podravske Slatine, Sarvaša, Svinjarevaca, Valpova, Vinkovaca, Virovitice, Voćina, Vukovara, te Županje. Radi se o mjestima koja su svakodnevno razarana ili su već razorena.

Spomenut ćemo i nekoliko ratom zahvaćenih mjesta s područja Dalmacije za koje je mikrofilmiran dio matičnih knjiga. To su: Banjevci, Benkovac, Bibinje, Bokanjac, Bosiljina, Bitelić, Čista, Dračevac, Ninski Dragišić, Drniš, Dubravice, Biočić, Biskupija, Bratiškovci, Buković, Ceranje, Dragović, Dobropoljci i druga.

Zahvaljujući rektoru Grkokatoličkoga sjemeništa mr. Nikoli Kekiću Mlađem, snimljene su i matične knjige s kriznoga područja iz župe Baljci i župe Kričke iz okolice Drniša, te iz župe Prgomelja s područja Bjelovara, ali ne navodimo sva mjesta.

Spasene su i 124 matične knjige s područja Vukovara koje su bile pohranjene u Muzeju grada Vukovara. Zahvaljujući upornom uvjeravanju kolega iz Historijskog arhiva u Osijeku, te su knjige sretno dovezene u Zagreb na mikrofilmiranje. Kolege iz Osijeka tom su prilikom izveli pravi podvig. Posudili su kombi aerodroma Osijek i uz povremenu policijsku pratnju, birajući puteve kroz kukuružišta, stigli u Zagreb, stavljajući svoj život na kocku. Ne znamo da li je bilo lakše doći do Zagreba ili vratiti se u Osijek.

Ne manje opasna akcija izvršena je spašavanjem matičnih knjiga, popisa duša tzv. status animarum, te dragocjenih spomenica s područja Banije i Korduna. S toga ugroženoga područja spašeno je nekoliko stotina knjiga.

Prve smo knjige spasili zahvaljujući vlč. Jurici Jerneiću, župniku, nažalost danas razorenoga i okupiranoga Viduševca. Viduševac je jedno od prvih mjesta koje su na-

pali glinski četnici prvih dana mjeseca srpnja. Mjesto se hrabro odupiralo sve do rujna. Župnik Jerneić znao je vrijednost svoga župnoga arhiva, ali ga nažalost nije mogao potpuno spasiti. Krajem srpnja uspjeli smo skupa spasiti veći dio najvrednijih knjiga popisa duša, matičnih knjiga (radi se o vrlo starim knjigama rođenih, vjenčanih i umrlih iz 1770-1894). Tom prilikom spasili smo i stare matične knjige župe Solina iz razdoblja 1731-1857. godine.

Uz veliki rizik uputili smo se 30. srpnja u Petrinju na razgovore s vlč. župnikom Stjepanom Levanićem i zamolili ga da s nama ode u Hrastovicu po matične knjige i po drugu arhivsku građu. Nažalost, zbog prezauletosti dijeljenjem pomoći izbjeglicama iz Hrvatske Kostajnice i zbog sve veće opasnosti nismo toga dana otišli u Hrastovicu. Dugo sam bio zabrinut žaleći što sam nisam otišao u Hrastovicu i spasio knjige. Srećom i to se dobro završilo. Vlč. Vlado Košić, upravitelj župe, uspio je drugoga dana, 31. srpnja, prenijeti dragocjenu arhivu u Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu, i sada su i te knjige spašene i mikrofilmirane. Radi se o jedanaest dragocjenih matičnih knjiga, popisa duša, i o dvije spomenice. Toga istog dana smo se vlč. Jerneić i ja, uz veliki rizik i opasnost koja nam je prijetila iz Gline, vratili u Viduševac po dvije preostale spomenice. Od Gline smo bili udaljeni svega nekoliko stotina metara zračne linije. Znali smo dobro da smo na mogućem nišanu snajperista, ali uz spretnost i hrabrost vlč. Jerneića i njegove »Nive« sretno smo došli do Viduševca. Crkva i župni stan već su bili teško oštećeni od topovskih granata. Iz stana smo u žurbi uzeli spomenice i preko Bučice i Pokupskog vratili se u Zagreb. Putem smo željeli preuzeti i arhivu iz župe Bučica, ali zbog odsutnosti župnika to nismo uspjeli. Još je nekoliko puta bilo pokušaja spašavanja knjiga i dragocjene arhive župe Bučica, ali svaki put uzalud. Za sada ne znamo za sudbinu župnog arhiva okupirane Bučice. Ipak, ne treba gubiti nadu, jer postoji mogućnost da su knjige, odnosno arhiva, spašene.

Sretni smo što su spašene matične knjige, popisi duša i spomenice župe Sv. Lovro u Petrinji. Arhivalije je 12. rujna iz Petrinje dovezla s. Milka Srša, Družbe Kćeri božje ljubavi, Nova ves, Zagreb, i predala ih u arhivsko spremište Kaptol 27. Petrinjski župnik, vlč. Levanić, najnovije je matične knjige i najpotrebniju dokumentaciju, prije teškog ranjavanja, prenio u Zagreb, svome kolegi u Gajnice. Ovih je dana izvršeno mikrofilmiranje tih matičnih knjiga, popisa duša i spomenica.

Slučaj spašavanja župnog arhiva i dragocjenosti u Gorama, Glina, bio je izuzetan. Župnik je, naime, knjige privremeno pohranio u crkvenu kriptu i u trenutku kad smo ih htjeli preuzeti vlč. Jerneić i ja, zbog veličine i težine ploče, to nismo mogli učiniti. To je bilo moguće samo uz pomoć nekoliko snažnih ljudi. Danas s ponosom možemo reći da smo izvršili i mikrofilmiranje matičnih knjiga, popisa duša i spomenica i iz te župe.

U suradnji s Franjevačkim samostanom i župnikom župe Čuntić izvršili smo mikrofilmiranje najvrednije građe, sada nažalost potpuno razorenog i okupiranog Čuntića. Spašene su najvažnije knjige župe Galdovo, Sisak i Pokupsko. Sve su te knjige na sigurnome mjestu i već mikrosnimljene.

Započeli smo i s mikrofilmiranjem matičnih knjiga s ugroženoga karlovačkoga područja pa je upravo u toku mikrofilmiranje dragocjenih arhivalija - knjige župa Karlovac - Dubovac.

U suradnji s HA Sisak odlučili smo da se na mikrofilmiranje preuzmu matične knjige iz područja općine Petrinja. To su knjige koje su Petrinjčani uspjeli sabrati u

mjesnim matičnim uredima i u samome Matičnom uredu u Petrinji. Radi se o preko 140 knjiga. Kako je akcija trajala za vrijeme tenkovske okupacije Petrinje, dio knjiga ostao je nažalost u samoj Petrinji. Treba se nadati da će se knjige, koje su ostale u jednoj kasi, naći nakon oslobođanja Petrinje.

Sličnu akciju spašavanja matičnih knjiga s ugroženoga područja (matični uredi općine Sisak) izvršili su i Siščani uz pomoć kolega iz Historijskog arhiva Sisak. I ove će knjige uskoro biti mikrofilmirane. Prema jednoj gruboj procjeni radi se o oko 900 knjiga.

U akciji spašavanja i očuvanja arhivske građe, posebno matičnih knjiga, u Arhivu Hrvatske smo mikrofilmirali i 261 matičnu knjigu pravoslavaca s područja Eparhije Plaški. Radi se o svim parohijama s područja Banije, Like, Korduna, te o nekoliko knjiga izvan toga područja.

Arhiv Hrvatske nastavit će suradnju sa svima koji posjeduju dragocjenu arhivsku građu ove vrste, posebno s kolegama naših historijskih arhiva, sa župnicima i s matičarima u matičnim uredima, posebno s onima na ratom zahvaćenom ili ugroženome području.

Što tijekom akcije neposrednoga spašavanja građe od ratnoga uništavanja, a što tijekom našega redovnoga posla, mikrofilmirali smo oko 5.000 matičnih knjiga svih konfesija, te popisa duša i spomenica; izradili smo preko 550.000 sigurnosnih mikro-snimaka i više od 1.000.000 pozitiv-snimaka. Time smo, po našem skromnom mišljenju, izvršili jedan od najvažnijih zadataka povjerenih Arhivu Hrvatske u ovome okrutnome ratu. Napominjemo da su i neki naši Historijski arhivi u svojim fotolaboratorijima snimali dio matičnih knjiga. To se posebno odnosi na Historijske arhive u Splitu, Rijeci, Dubrovniku, Osijeku i Pazinu.

U akciji spašavanja podataka o spomenicima kulture na području naše Republike, posebno na širem području Zagreba, izvršili smo mikrofilmiranje inventarskih knjiga muzeja i galerija. Snimili smo sva dragocjena pomagala za 25 muzeja i galerija. Tijekom mjeseca kolovoza, na temelju upute Ministarstva za prosvjetu i kulturu RH, izradili smo preko 40.000 negativ-snimaka i preko 80.000 pozitiv snimaka za potrebe MDC u Zagrebu.

Zbog ratnih opasnosti još smo tijekom srpnja uspjeli na sigurno mjesto prenijeti sve izrađene negativ-snimke najvažnijih fondova i zbirki Arhiva Hrvatske.

Zahvaljujem svojim suradnicima u fotolaboratoriju Arhiva Hrvatske, Nevenki Banjac, mikrografu specijalisti, kolegici Cindrić Tatjani, VKV mikrografu, te kolegama Nenadu Stojčiću i Božidaru Vrbanu, KV fotografima. Također zahvaljujem na razumijevanju crkvenim vlastima, koje su našu akciju podržale i pohvalile, a nadalje zahvaljujem požrtvovnim župnicima s ratom ugroženoga područja, koji su - riskirajući vlastiti život - poduzeli sve što su mogli da spase svoje dragocjene arhive, a ne isključujem ni mnoge druge koji su u toj akciji svesrdno i hrabro sudjelovali.

ARHIVSKA PRAKSA U UJEDINJENOM KRALJEVSTVU VELIKE BRITANIJE I SJEVERNE IRSKE

Mr. Ivo FICOVIĆ
Zagreb
Siget 8

UDK 930.251 (410)
Stručni članak
Primljeno 18. prosinca 1992.

1. NACIONALNI ARHIVI

U Velikoj Britaniji djeluju tri nacionalna arhiva: Državni arhiv sa sjedištem u Londonu, Škotski arhiv sa sjedištem u Edinburghu i Državni arhiv Sjeverne Irske sa sjedištem u Belfastu.

Državni arhiv (Public Record Office) u Londonu je utemeljen zakonom 1838. godine. Na čelu mu je bio jedan od viših sudaca koji je nosio titulu »Gospodar od isprava« (Master of the Rolls). Zapravo tom Državnom arhivaru je zadaća bila da objedini svu dokumentaciju koja je još od normanskih vremena rasuta po raznim mjestima. U tu svrhu je od 1851-1900. izgrađena posebna zgrada u Chancery Lane. God. 1852. zakon proširuje nadležnost arhiva na sve državne dokumente, na arhiv admirali-teta i na druge odjele i urede vlade. Već 1920. zgrada u Chancery Lane postaje nedovoljnom pa se otvara spremište u Ashridge Park u grofoviji Hertfordshire. God. 1958. novim zakonom, Lord Kancelar preuzima odgovornost za državne arhive. Od 1959. mu je kao stalan službenik dodijeljen Upravitelj državnog arhiva (The Keeper of the P.R.O.). Ovaj zakon iz 1958. zajedno sa zakonom iz 1967. temelj je sadašnjim nadležnostima Državnog arhiva. Njime je određen novi postupak odabiranja dokume-nata za trajno čuvanje kao i njihova obavezna predaja arhivu nakon 30 godina. U skladu s tim Državni arhiv u Londonu je nacionalno spremište one arhivske građe Ujedinjenoga Kraljevstva i sudova Engleske i Walesa koja treba biti trajno čuvana. Najstariji dokument je Zemljišna knjiga iz 1086. (Domesday Book), a najnoviji je dati-ran 1990. godine. U razdoblju od travnja 1989. do ožujka 1990. u arhiv je preuzeto 1745 dužinskih metara što s ostalom građom čini preko 146.216 m. Ova masa do-kumenata smještena je u dvije zgrade: staru, u Chancery Lane, i novu, na Aveniji Ruskin u predjelu Kew.

Spremište u Chancery Lane sadrži 30.500 metara polica arhivske građe. Građa je uglavnom iz razdoblja do 1800. godine. Istraživačima su na raspolaganju 3 čitaonice, od kojih jedna za mikrofilm, a jedna za velike dokumente, ukupnoga kapaciteta 120 mjesta. Uz to, od srpnja 1990. otvorena je i čitaonica sa 136 mjesta za mikrofilmirane popise stanovništva od 1841-1881. Chancery Lane sadrži sudske arhive, arhive nekih

vladinih polusudskih organa, srednjovjekovne i rane novovjeke dokumente, matične knjige, prijepise oporuka Povlaštenoga Suda Canterberya i mikrofilmove popisa stanovništva Engleske i Walesa 1841, 1851, 1861, 1871, 1881. (1992. će biti otvoren i popis iz 1891).

Spremište u Kew ima 109.700 metara polica arhivske građe, uglavnom nastale nakon 1800. Postoje tri čitaonice, jedna za geografske karte i mape i jedna za mikrofilmove, ukupnoga kapaciteta 364 mjesta. Uz njih je posebna prostorija s informativnim pomagalima. Kew čuva modernu građu od konca 18. st., ali dokumenti Riznice, Admiraliteta, Ratnog ureda i Ureda za kolonije su i iz ranijih stoljeća. Bez obzira na logički dosljednu podjelu građe, istraživač treba prethodno utvrditi u kojoj se zgradi nalazi dotični fond.

Kao međuspremište od 1950. koristi se bivša tvornica topništva, a nalazi se u Hayesu. Kapacitet spremišta je 346.600 metara. Kao međuarhiv, odnosno sabirni centar, koristi ga 58 vladinih odjela. Čitaonica ima 5 mjesta za istraživače koji žele vidjeti građu izdvojenu za trajno čuvanje.

P.R.O. je podijeljen na tri odjela:

a) Odjel arhivskih usluga i publikacija

Na čelu mu je zamjenik direktora. Njegovi su odsjeci: 1) istraživački ogranci koji kontroliraju čitaonice i pružaju informacije strankama i istraživačima 2) izdavački ogranci, ukupno 3, koji izrađuju opća i detaljna informativna pomagala o fondovima i pripremaju publiciranje 3) spremišni odsjek koji se brine za čuvanje arhivske građe, izdavanje na korištenje u čitaonici kao i privremeno vraćanje dokumenata tvorcu koji ih je predao 4) reprografski odsjek koji izrađuje kopije dokumenata za predaju strankama i za službene svrhe, 5) ogranak za podršku upravi koji nadzire poslove vođenja i pomaže upravnom osoblju, te brine o informatičkoj tehnologiji, konzerviranju i restauriranju dokumenata i unutarnjoj i vanjskoj informativnoj službi.

b) Odjel vanjske službe

Svaki organ i institucija koja je u nadležnosti Zakona o državnom arhivu imenuje svog arhivara koji odgovara za sve spise od trenutka njihovoga stvaranja ili prijema pa dok ih se ne preda Državnom arhivu, uništi ili drukčije riješi. Osoblje pismohrane dotičnog organa dnevno pregledava spise radi izdvajanja onih za trajno čuvanje i za njihovo popisivanje i pripremu za predaju Državnom arhivu. Ovaj posao vode i nadziru inspektori Odjela vanjske službe Državnog arhiva koji imaju odlučujuću ulogu u konačnom postupku odabiranja (»Druga revizija«). Svoju odgovornost dijele zajedno s arhivarima dotičnog organa vlade. Ovaj odjel upravlja i međuspremištem u Hayesu. Na čelu mu je šef vanjske službe.

c) Opći odjel se brine o kadrovima i kadrovskim pitanjima, zgradama i o financijskom poslovanju. Prvoga siječnja 1991. u arhivu je bilo zaposleno 436 službenika, a proračun Parlamenta za fiskalnu godinu je iznosio 16.570.000 funti.

Preduvjet za korištenje građe u P.R.O. je Iskaznica čitaoca. Obje zgrade su otvorene od 9.30 do 17.00 sati, od ponedjeljka do petka. Građa se naručuje isti dan do 15.30 sati. Samostalno mikrofilmiranje čitatelji koriste do 16.15 u Kew odnosno 16.30 u Chancery Lane. U Chancery Lane se nalazi i muzej s izloženim dokumentima. Prodavaonica publikacija i ostaloga propagandnoga i suvenirskoga materijala je uz zgradu u Chancery Lane.

Treba zapamtiti da je iz Državnog arhiva u Londonu izuzeta građa za: 1. Škotski nacionalni arhiv, 2. Nacionalni arhiv Sjeverne Irske, 3. Nacionalnu knjižnicu Walesa, 4. Knjižnicu i arhiv Indijskog ureda, 5. Arhiv Parlamenta, 6. Oporuke, 7. Statistički ured, te 8. za Grofovijske i gradske arhive. Ovime smo ujedno pobrojili sve arhivske ustanove u kojima se čuva državna arhivska građa. Za razliku od arhiva u Europi, britanski Public Record Office prikuplja građu svih ministarstava pa tako i ministarstva vanjskih poslova i ministarstva obrane. Ova građa se odmah pohranjuje u PRO, daje se na korištenje nakon isteka zakonom propisanoga roka. Pojedini predmeti će i nakon ovoga roka biti uskraćeni javnosti ukoliko bi njihovo objavljivanje štetilo državi ili pojedincu. Redovni rok za početak korištenja je trideset godina od godine u kojoj je dokument nastao: godini na spisu se pribroji 31.

Disciplina koja obvezuje istraživača u Državnom arhivu u Londonu je za naše pojmove izrazito stroga. Mjere sigurnosti vas dočekaju već na ulazu u zgradu (pregled torbi, svega ostaloga, čak i radnih papira). Nigdje u zgradi nije dopušteno pušenje. U čitaonicu se ne može unijeti ogrtač, kišobran, torba, kovčežić, diplomatski kovčeg niti išta slično, osim ručne torbe, koja ne smije biti veća od 10"x7"x3". Međutim, vlastiti pišaći stroj, kompjuter ili magnetofon mogu se koristiti u za to posebno odijeljenom dijelu čitaonice. Vrpca se ne smije mijenjati u čitaonici niti se stroj može ostaviti za sljedeći dan. Dopuštena je upotreba samo olovke, kako u čitaonici tako i u prostoriji s katalozima i u čitaonici za mikrofilm, a te olovke se smiju ostaviti na posebno određenim mjestima. Tinta je dopuštena samo na pultu za narudžbe reprografiranja za ispunjavanje narudžbenice odnosno prilikom plaćanja. Fotokopiranja vlastitim aparatima nisu dopuštena. Unošenje bombona, čak i onih protiv kašlja, je izričito zabranjeno. Na popisu zabranjenih stvari su i: novine, gumice, korekturni lak, ljepljive trake, markeri. Šutnja je obvezna i u pokrajnim prostorijama - iznimka su konzultacije s osobljem arhiva. Odjednom možete dobiti jednu kutiju spisa ili jedan dosije (predmet) ili tri uvezana sveska. Spise, odnosno njihove kutije, ne smijete odlagati na pod. Obvezna je upotreba stalka za knjigu. Ne smije se sliniti prst radi prevrtanja stranica. Svako oštećenje koje primijetite na dokumentu trebate prijaviti službeniku u čitaonici.

Škotska ima svoj zasebni arhiv u Edinburghu. Njegova povijest seže unatrag do 1282, kada je bio smješten u čuvenom edinburškom zamku. U 17. st. seli u zgradu parlamenta, a od 1774. ima vlastitu zgradu (Register House).

Uz tri državna arhiva (London, Edinburgh, Belfast) postoji široka mreža lokalnih arhiva koja prekriva cijeli Otok. Svako veće mjesto ima arhiv, a pogotovo glavni gradovi grofovija. Međutim, britanski arhivi su potpuno samostalni i ne postoji nikakva subordinacija među njima, niti su državni arhivi u Londonu, Edinburghu i Belfastu u bilo čemu nadležni ostalim arhivima. Sistem financiranja arhivske djelatnosti u Velikoj Britaniji je u direktnoj vezi s vrstom arhiva, odnosno s područjem nadležnosti dokumenata koji se u njemu čuvaju. Public Record Office je direktno financiran od države, a pokrajinski arhivi dobivaju onoliko sredstava koliko im njihova grofovija ili grad dodijele. Svi ostali arhivi i svi ostali oblici financiranja prepušteni su snalažljivosti upravitelja arhiva.

2. ARHIVSKI ZAKONI I PROPISI

Naime, u Ujedinjenom Kraljevstvu Velike Britanije i Sjeverne Irske nema jedinstvenog arhivskoga zakona pa tako ni središnjeg nadzora nad arhivima. Arhivsko

zakonodavstvo Velike Britanije je bitno drukčije od europskog, koje je prožeto duhom centralizacije i subordinacije. Arhivski zakoni u Engleskoj i Walesu razlikuju se od zakona u Škotskoj i od zakona u Sjevernoj Irskoj.

Temeljni zakon u Engleskoj i Walesu je Zakon o arhivima (Public Records Act) donesen 1958, a poboljšan 1967. Ovaj se Zakon ne odnosi na arhiv Parlamenta, arhive vladinih ustanova u Škotskoj i Sjevernoj Irskoj, arhive sudova u Škotskoj i Sjevernoj Irskoj, arhive lokalnih vlasti i privatne arhive. Za privatne arhive nadležna je Kraljevska komisija za historijske rukopise koja redovito uređuje njihov popis: »Arhivska spremišta Velike Britanije«.

Zakon o lokalnoj upravi (Local Government Act) iz 1972. u svojim člancima br. 224-229 regulira djelovanje lokalnih arhiva. Prije stupanja na snagu ovoga zakona (1. travnja 1974) čuvanje arhiva u grofovijama, gradskim općinama, regijama i u civilnim župama bilo je regulirano zakonom iz 1933.

Arhivi Crkve Engleske (Church of England) stavljeni su pod nadzor Uredbom o župnim knjigama i arhivima iz 1978. godine. Ona daje nove propise o brizi i čuvanju matičnih knjiga kao i ostalog župskog i biskupijskog arhivskog gradiva.

Zakon o financijama iz 1973. i njegova nova verzija iz 1975. precizira odredbe, kako o izuzimanju rukopisa iz poreza (članak 31), tako i o njihovom preuzimanju umjesto porezne obveze. Ovo je još detaljnije razrađeno u 124. članku Zakona o financijama iz 1976. i u 12. odjeljku Zakona o nacionalnoj baštini iz 1980. Isti ovaj zakon predviđa i Fond za nacionalnu baštinu kojim upravlja Odbor postavljen od predsjednika vlade. Iz ovoga fonda odobravaju se sredstva ili krediti za kupnju zbirki rukopisa i drugih vrijednosti nacionalne baštine.

Konačno, izvoz umjetničkih djela, stvari, rukopisa, knjiga, arheološkog materijala, zbirki dokumenata i fotografske građe nadzire se prema uputama Waverely odbora iz 1952. godine. Uz njih su, u travnju 1980, Ogranak za odobravanje izvoza Ministarstva trgovine i Revizioni odbor, izdali upozorenje izvoznicima o izvozu umjetničkih djela.

Temeljni arhivski zakoni u Škotskoj su Zakon o Škotskom državnom arhivu iz 1937. i Zakon o državnim knjigama i arhivima Škotske iz 1948. Međutim niz novijih zakona sadrži i odredbe za pojedine vrste arhivske građe. Tako je na primjer Zakon o prometu iz 1968. omogućio da Veliki arhivar Škotske (the Keeper of the Records of Scotland) dobije u svoju nadležnost arhivsku građu Britanskih željeznica za područje Škotske. Zakon o lokalnoj upravi Škotske iz 1975. određuje da se popisne liste (valuation rolls) dostavljaju direktoru nacionalnog arhiva. Zakon o pokrajinskim sudovima Škotske iz 1975. predviđa da se arhivi mirovnih sudaca (Clerks of Peace) predaju nacionalnom arhivu Škotske.

U Sjevernoj Irskoj je na snazi Zakon o nacionalnom arhivu iz 1923. i Pravilnik o izlučivanju dokumenata iz 1925. Od 1967. je bilo na snazi 50-godišnje arhivsko pravilo da bi ga 1976. zamijenilo 30-godišnje arhivsko pravilo.

3. ARHIVSKA GRAĐA U DRUGIM USTANOVAMA

U Velikoj Britaniji, kao i u drugim zemljama, arhivske zbirke od nacionalnog značaja postoje i u drugim ustanovama koje nisu prvenstveno arhivi. To su ponajprije Zbirka rukopisa, Zbirka Indijskog ureda i Orijentalna zbirka Britanske knjižnice,

Odjel rukopisa Škotske nacionalne knjižnice i Odjel rukopisa i arhiva Velške nacionalne knjižnice.

Značajnu arhivsku građu čuvaju i muzeji i galerije: Odjel dokumenata u Imperialnom ratnom muzeju, Odjel arhiva, fotografija, filma i tonskog zapisa Nacionalnog vojnog muzeja, Rukopisni odsjek Nacionalnog pomorskog muzeja, Centar pomorskog arhiva Merseysidea, Nacionalni željeznički muzej, Prirodoslovni muzej, Odjel arhiva avijacije Muzeja kraljevskog zrakoplovstva, Knjižnica Muzeja znanosti, Arhiv galerije Tate, Knjižnica domaće umjetnosti u Muzeju Viktorije i Alberta, te Arhiv umjetnosti i designa u istom muzeju. Dragocjene arhivske zbirke su arhivi pojedinih sveučilišta kojih je veliki broj. Njima treba pridodati znanstvena i stručna udruženja, istraživačke ustanove kao i neka posebna arhivska spremišta.

Anglikanska crkva ima svoj Arhivski centar, ali je svoje službenike obvezala da matične knjige deponiraju u civilne arhive.

Bolnički i medicinski arhivi su zasebna organizacija - njihov centar je u okviru Instituta za povijest medicine.

Obiteljski arhivi su na brizi kraljevske komisije za historijske rukopise (The Royal Commission on Historical Manuscripts). Isto tijelo brine i o privrednim arhivima zajedno s Vijećem za privredne arhive (Business Archives Council).

4. DRUŠTVO ARHIVISTA I STRUČNA IZOBRAZBA U VELIKOJ BRITANJI

Važna poluga arhivske djelatnosti u Velikoj Britaniji je Društvo arhivista Ujedinjenoga Kraljevstva i Republike Irske.

To je strukovno udruženje arhivista, konzervatora i arhivara u ustanovama i pismohranama osnovano 1954. Ono zastupa interese struke na državnoj razini u razgovorima sa središnjim i lokalnim vlastima, sa srodnim informacijskim strukama i unutar zajednice korisnika. Utvrđuje standarde profesije i vodi registar arhivista. Osigurava, nadzire i razvija stručnu izobrazbu za sadašnje i buduće članove struke. Potiče razmjenu iskustava među članovima. Propagira djelatnost svojih članova. Njegov »Journal« je jedna od najuglednijih stručnih revija u svijetu. Svakih 14 dana izdaje bilten o slobodnim mjestima. Stručnu izobrazbu članova (kadrova) Društvo provodi na više načina. Jedan od oblika su dopisni tečajevi za diplomante koji rade na arhivskim poslovima. Dopisni tečaj rezultira diplomom. Drugi oblik predstavlja poseban program izobrazbe za arhivske konzervatore, koji im osigurava svjedodžbu o kvalifikaciji. Osim toga, zavisno o potrebama, Društvo organizira redovite ili dopunske tečajeve za novoprimitljene arhiviste ili za obnavljanje znanja postojećih arhivista, te tečajeve za stjecanje znanja o važnijim pitanjima i problemima arhivske, registraturne ili konzervatorske prakse. Postoje dvije kategorije članova: jedna su studenti, a druga zaposleni u arhivskoj djelatnosti. Određeni predmeti na tečaju su obvezni jer se odnose na teme od temeljne važnosti za struku. Od širokoga broja ponuđenih predmeta koji obuhvaćaju privredne arhive, zemljišno zakonodavstvo, crkvene arhive, paleografiju i diplomatiku, vladine arhive i škotske arhive, studenti biraju dva. Tečaj traje najmanje dvije godine, a obveza studenata je dovršiti ga u roku od četiri godine. Ispit je svake druge godine. Kandidati moraju biti članovi Društva, diplomanti, i imati barem godinu dana prakse u arhivu ili u pismohrani. Uz molbu se prilaže preporuka dvojice stručnjaka, od kojih je jedan aktualni pretpostavljeni. Od pretpostavljenoga se traži

da osigura redovni nadzor nad radom kandidata, kojeg obavlja iskusni arhivist, i da studentu dopusti učenje u radnom vremenu. Cijena tečaja je 750 funti, a plaća se u tri rate. Za britanske arhiviste je od posebnog značaja da budu potvrđeni od Britanskog arhivskog društva. Osim toga, ovo Društvo nadzire kvalitetu nastave arhivistike na postdiplomskim tečajevima pojedinih sveučilišta.

Pojedina sveučilišta imaju arhivistiku kao postdiplomski studij, jer u Britaniji ne postoji dodiplomski studij za arhiviste. Arhivisti se kandidiraju s različitih fakulteta, ali moraju imati visok prosjek ocjena. Nakon zapošljavanja u arhivu, upisuju devetomjesečni postdiplomski studij ili jednogodišnji tečaj za magistarsku diplomu. Studij je intenzivan, predavanja i vježbe traju neprekidno deset mjeseci, i novi arhivist je njime potpuno zaokupljen. Nikakvih dodatnih poslova ni obaveza u arhivu ne može imati u tom periodu. Na kraju priprema radnju iz arhivske prakse ili arhivistike kao znanosti.

U ovome trenutku za britanske i irske arhiviste postoje postdiplomski tečajevi na sljedećim sveučilištima: University of London, University College of North Wales (u Bangoru), University College of Wales (u Aberystwythu), te University College (u Dublinu).

5. DEPOZITI

Najveći dio građe u regionalnim arhivima predstavlja, zapravo, depozit određenih obitelji ili pojedinaca. Međutim, to niti umanjuje niti koči aktivnost arhiva, iako arhiv nije vlasnik deponirane građe.